

VİCDAN ZORBALIĞA KARŞI

(Stefan Zweig: Vicdan Zorbalığı Karşı ya da Castello Calvin'e,
Çeviri: Zehra Kurttekin, Can Yayınları, İstanbul, 2020)

Vahap COŞKUN*

ÖZ

Stefan Zweig'in Türkçeye "Vicdan Zorbalığı Karşı ya da Castello Calvin'e" adıyla çevrilen "Castello gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt" kitabı, tarihin gördüğü en etkili vicdan özgürlüğü savunmalarından birini konu edinir. Savunmayı yapan Castello'dur. Bir din adamı olan Castello, Calvin'in dini özgürlük iddiasıyla ortaya çıkan Reform Hareketi'ni totaliter bir kimliğe sokmasına isyan eder. O, büyük bir cesaretle, Calvin'in insanları en temel özgürlüklerinden mahrum eden dini tiranlığına meydan okur.

Castello, doğası gereği çeşitlilik içeren inançları zorla teke indirmeye çalışmayı bayağı bir çaba olarak görür. Ona göre, insanları baskıyla bir dine bağlamak, hem o insanlara hem de o dine hakaret teşkil eder. İktidarların elindeki güce dayanarak insanlar arasında dini ayrımcılık yapması, toplumsal barışı ortadan kaldırır. Çünkü zorbalık daima bir huzursuzluğa neden olur ve kendi karıştını doğurur.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, E-Mail: vahapcoskun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-3478-2146.

Kitap İncelemesinin Gönderim Tarihi : 04.03.2022.

Kitap İncelemesinin Kabul Tarihi : 13.06.2022.

Dolayısıyla, dini bağınazlığın karşısına dini hoşgörüyü koymak gereklidir. İnsanlar ancak inançlarının çeşitliliğini ve farklılığını kabul ederlerse bir arada yaşayabilirler. Birliğin ve beraberliğin anahtarı, hoşgördür. Lakin özgürlüğü ve hoşgörüyü savunmak, her zaman tehlikelidir.

Castellio, tehlikenin farkındadır. Buna rağmen hakikati tek bir kişinin temsil edemeyeceğini söyler. Kimseye bir dünya görüşünün dayatılmaması gerektiğini savunur. Bir insanın vicdanına baskı uygulanmasını kabul edilemez bulur. Dönemin acımasız tiranı Calvin'e karşı açtığı bu cephe, onun ağır mağduriyetler yaşamasına neden olur. Castellio'nun büyüklüğü buradadır; başının büyük bir belaya gireceğini bilerek zalimin karşısında durur ve mazlumun yanında yer alır.

Düşünce dünyasında “vicdan özgürlüğü” veya “hoşgörü” denildiğinde, akla ilk olarak David Hume ve John Locke gibi isimler gelir. Ne yazık ki, Castellio'nun adı anılmaz. Oysa hoşgörü davasının ilk fikri önderi Castellio'dur. Zweig, bu kitabı, vicdan özgürlüğü ve dini hoşgörü uğruna büyük bedeller ödeyen Castellio'ya karşı minnet borcunu ödemek için kaleme alır. Dolayısıyla Zweig'in “*en değerli kitabım*” olarak tanımladığı bu kitabın en temel gayesi, unutulmuş bir hak savunucusunun, Castellio'nun hakkının teslim edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Vicdan özgürlüğü, hoşgörü, din özgürlüğü, bağınazlık, tiranlık, totalitarizm.

CONSCIENCE AGAINST TYRANNY

ABSTRACT

Stefan Zweig's book “Castellio gegen Calvin oder Ein Gewissen gegen die Gewalt”, translated into Turkish as “Conscience Against Tyranny or Castellio Against Calvin”, deals with one of the most effective defenses of freedom of conscience in history. Castellio, a clergyman, rebels against Calvin's making the Reform Movement, which emerged with the claim of religious freedom, into a totalitarian identity. He bravely challenges Calvin's religious tyranny, which deprives people of their most basic freedoms.

Castellio sees it as a vulgar effort to forcefully monopolize beliefs, which are diverse in nature. According to him, binding people to a religion by coercion is an insult to both those people and that religion. Since bullying/tyranny always induces the unrest and produces its opposite, the religious discrimination that is performed by governments destroys social peace.

Therefore, it is necessary to counter religious bigotry with religious tolerance. People can live together only if they accept the plurality and diversity of their beliefs. The key to unity and togetherness is tolerance. However defending freedom and tolerance is always dangerous.

Castellio is aware of the danger. However, he says that the truth cannot be represented by only one. He argues that a worldview should not be imposed on anyone. This position he took against Calvin, the ruthless tyrant of the period, causes him to suffer from heavy grievances. Here is the greatness of Castellio; despite knowing that he will get into big trouble, he stands up to the oppressor and takes sides with the persecuted.

When the concepts like “freedom of conscience” or “tolerance” are put forward in the world of thought, names such as David Hume and John Locke come to mind first. Unfortunately, Castellio’s name is not mentioned. However, Castellio was the first intellectual leader of the cause of tolerance. Zweig writes this book to pay his debt of gratitude to Castellio, who paid a high price for freedom of conscience and religious tolerance. Therefore, the main purpose of this book, which Zweig describes as “my most valuable book”, is to hand over the rights of a forgotten rights defender, Castellio.

Keywords: Freedom of conscience, tolerance, freedom of religion, bigotry, tyranny, totalitarianism.

I. GİRİŞ

Zaman 16. yüzyıl, mekân Cenevre, hikâyenin kahramanları ise üç din adamı: Jean Calvin, Miguel Servetto ve Sébastian Castellio. Reformcu Calvin, Cenevre’de bir dini tiranlık kurar. Kendisine karşı fikirler ileri süren herkes gibi hümanist bir din adamı olan Servetto’yu da düşman beller ve nihayetinde onu ölüme mahkûm eder. Diktatörlüğün acımasız dişlileri insanları sindirmekte ve Cenevre’de genel bir sessizlik hüküm sürmektedir. Ancak bir kişi, apaçık bir vicdansızlık karşısındaki bu çıldırtıcı sessizliği bozar.

O kişi, Castellio’dur. Castellio, bütün insanlığın yükünü sırtına alır ve Calvin ile amansız bir mücadeleye girer. Eşitsiz bir mücadeledir bu; zira bir tarafta ağzından çıkan her kelime emir telakki edilen Calvin, diğer tarafta ise hayatını idame ettirmek için maddi ve manevi binbir zorlukla cebelleşen Castellio vardır. Calvin ile kıyaslandığında Castellio’nun gücü bir hiç mesabesinde. Kendi ifadesiyle “*bir fil karşısındaki sivrisinek*” gibidir. Lakin o “*sivrisinek*”, tarihin gördüğü en etkili vicdan özgürlüğü savunularından birini kaleme alır. Sivrisineğin

file karşı vicdan, akıl ve cesaretle bezeli meydan okuması, Stefan Zweig'a da “*en değerli kitabım*” olarak nitelediği bu eseri yazdırır.

Öykü, Calvin'in Cenevre'de iktidarı ele geçirmesi ile başlar. 1536'da Cenevre, Vaiz Farel'in öncülüğünde Protestanlığı kabul eder. Erasmus'un “*Hayatımda bu kadar buyurgan ve utanmaz bir adam çıkmadı karşıma*” diye tarif ettiği Farel, bir sokak devrimcisidir; yıkmayı iyi bilir ama kurma yeteneğinden mahrumdur. Cenevre'de eskiyi yıkmıştır, ancak yeniyi inşa edememiştir. Eski düzenin yıkıntıları altında aciz kalan Farel'in yardımına talihi koşar; Calvin, tesadüfen Cenevre'ye gelir.

1509'da Fransa'da doğan Calvin, sıkı disiplinli okullarda kaliteli bir eğitim almış, önce rahiplik kadrosuna, ardından hukukçuluk görevine atanmıştır. Luther'in öğretisini benimsediği için 24 yaşında Fransa'dan Basel'e kaçmak zorunda kalmıştır. Muazzam düzeyde disiplinli, çalışkan, azimli ve akıllı biridir; daha 25 yaşındayken Protestanlığa fikri bir açıklık ve sabit bir form kazandırmak gayesini güden “*Institutio Religionis Christianae*”yi (*Hristiyan Dininin Bağlayıcı İlkeleri*) yazmıştır.

“*Bu Institutio, tarihin akışını belirleyen ve abartmaksızın, Avrupa'nın çehresini değiştirdiği söylenebilecek olan, dünyanın ilk on ya da yirmi kitabından biridir. Ödün vermez mantığı, tutarlı yapısıyla ilk andan başlayarak Luther'in İncil çevirisinden sonra Reform Hareketi'nin en önemli eseri olarak çağdaşları arasında önemli bir etki yaratır.*” (s. 30).

Farel, hemen kaderin hoş bir cilvesi olarak şehrine gelen bu bilginin kapısını çalar; ondan yirmi yaş daha büyük olmasına rağmen onu üstadı ve önderi kabul eder, koşulsuz bir şekilde onun emrine tabi olur. Calvin'den tek isteği, Cenevre'nin ruhani liderliğini üstlenmesi ve Reform Hareketi'ni tamamlamasıdır.

Evvela pek gönüllü görünmez Calvin, aklında politika yoktur, hayatını ilmi faaliyetlere adanmış niyetindedir. Fakat Farel ve çevresinin yoğun ısrarına çok fazla direnemez ve başlangıçta pek de önemli gözükmeyen bir unvanla (Kutsal metin okuru, vaizi) Cenevre'nin şehir yönetimine dâhil olur.

Göreve başlar başlamaz farkını anında belli ettirir. Cenevre Şehir Meclisi'ne bir kateşizm (inanç ve ibadet kılavuzu) sunar. Dini ve fikri konularda bireye hiçbir özgürlük alanı bırakmayan, insanları mutlak otoriteye itaat etmeye zorlamayı kilise için bir sadece bir hak değil görev

sayan ve gevşek bir davranışı bile sertlikle cezalandırmayı öngören bu kılavuz, Meclis tarafından onaylanır.

Meclis önceleri bu kılavuza pek bir önem atfetmez. Ama ne zaman ki Calvin, kâğıtta yazılanları hayata geçirmek ister, işte o zaman Cenevreliler başlarına kendi elleriyle nasıl bir çorap ördüklerini anlarlar. Çünkü artık en sadık yurttaş olsa bile Calvin tarafından aforoz edilen bir kişinin varlığı tehlike altındadır. Dini konularda Calvin'e ters düşen birinin Cenevre sınırları içinde yaşama imkânı yoktur. Cenevre'de kimin kalıp kimin gideceği Calvin'in insafına kalmıştır.

Calvin acelecidir, hayalindeki düzeni kurmak, hatta mümkün olan en tez zamanda kurmak çabasındadır. Vakit kaybına tahammül etmez. Uzlaşmazdır da. Kimse ile herhangi bir konuda müzakere etme ihtiyacı duymaz. Şehirde artış gösteren hoşnutsuzluk nidalarını duyan Farel ona biraz daha ihtiyatlı davranmasını telkin eder ama bu telkin de işe yaramaz. Çünkü Calvin kendi yolundan başka bir yol bilmez.

“Öğrettiklerimi Tanrı'dan alıyorum ve bu benim vicdanını güçlendiriyor.” (s. 40)

Calvin'in kararlarından milim sapmaması; bütün tavsiye, eleştiri ve işbirliği çağrılarına kulak tıkaması, Meclis'in emirlerini dahi görmezden gelmesi şehrin sabrını taşırır. Meclis, Calvin ve vaizlerini işten uzaklaştırır, onlardan üç gün içinde şehri terk etmeleri istenir. Böylece Calvin'in bir buçuk yıl boyunca birçok yurttaşın kafasının üzerinden gezdirdiği sürgün cezası, bu kez döner Calvin'i vurur.

II. CALVIN'İN TANRI ŞEHİRİ

Calvin, Strasbourg'a gider, Cenevre'ye ilk saldırısında başarıyı elde edememiştir. Teşkilatı çökmüş, adamları dört bir yana dağılmıştır. İş bitik görünmektedir. Ne var ki o gittikten sonra da Cenevre'de işler rayında gitmez. Protestanlar birbirine girer, Katolikler yeniden güç kazanır. Oluşan kaotik ortam, en sert Calvin aleyhtarlarının dahi kafasını karıştırır. Aşırı baskıcı ve sert olsa da bir düzenin varlığı, düzensizliğe tercih edilir ve çok sayıda yurttaş Meclis'ten Calvin'in geri getirilmesini ister.

Meclis, halkın arzusuna uyar ve Calvin'i eski görevini devralması için davet eder. Calvin, ısrarlı davetleri kesin bir dille geri çevirir.

Cenevre şehri, kayıtsız şartsız teslim oluncaya kadar tek bir adım atmaz. Sonunda bütün talepleri kabul edildiğinde, bir fatih edasıyla şehre girer.

“Yumuşamış ve uysallaşmış olan şehir yoğrulmaya hazır bir çamur gibi Calvin’in ellerindedir artık ve o, şekil verici fikirleriyle sanat eserini tamamlamadıkça çamuru elinden bırakmayacaktır. O andan başlayarak Calvin ve Cenevre artık birbirlerinden ayrılmayacaklardır, ruh ve biçim, yaratan ve yaratılan...” (s. 46)

Calvin’in önünde herhangi bir engel kalmıştır. Hedefini gerçekleştirmek için gerekli güce erişmiştir. Akli fikri *“yeryüzünün ilk Tanrı devletini”* yaratmaktadır. Bu devlette, dünyevi basitliklere yüz verilmeyecek; hırsızlık, rüşvet, düzensizlik ve kötü alışkanlıklar olmayacaktır. Toplum her yönüyle günahtan arındırılacak ve burada hayat bulan ideal bütün dünyaya yayılacaktır. Calvin, çeyrek yüzyıllık diktatörlüğü boyunca Cenevre’de insanların bütün özgürlüklerini ellerinden alır ve bunu onların iyiliği için yaptığından da zerre kadar şüphe duymaz.

Yalnız, mutsuz ve neşesiz bir insandır Calvin. Hep siyah giyer. Gençliğini hiç yaşamaz, tensellikten hep uzak durur. Bir insanın hayatına heyecan katan, başını döndüren nimetlerden zevk almaz. Âşık olmaz, evliliği de sadece İncil’in emrini yerine getirmek için yapar. Hep ağrılarla yaşar, mektuplarında sürekli hastalıklarından şikâyet eder. Ama acı bünyesini hiç terk etmemesine rağmen çalışmaktan bir an olsun vazgeçmez. Her şeyi kontrol atında tutmak için aralıksız bir mesai yapar.

“Sürekli faaliyet halindeki bu mucizevi beyne hayran olmak gerekirse de, böylesine her şeyden vazgeçmiş bir çilecilik, aynı zamanda müthiş bir tehdit anlamına gelmektedir. Zira kişisel hayat zevklerinden tümüyle vazgeçmiş bir kişi –bu onun kendi isteğine bağlı olsa da- böyle bir feragati, diğer herkes için kanun ve norm haline getirmek ve onlara gayritabii gelse de, kendisine doğal gelen şeyleri başkalarına dayatmak ister ve buna çalışır. Çileci, Robespierre örneğinde olduğu gibi, despotluğun en tehlikeli tipidir. İnsanlığını doyasıya ve keyif içinde yaşamamış olan biri, insanlara karşı daima insanlık dışı davranır.” (s. 56)

Calvin *“Kilise disiplini”* adını verdiği yöntemle Cenevre’de özel hayat bırakmaz. Keyif almanın bütün biçimleri engellenir. Bitmez tükenmez bir süre avı başlar, ihbarcılık artar. Gündelik hayat içindeki en sıradan eğlenceler bile yasaklanır. Calvin, bireylerin hak ve

özgürlüklerini yağmalayan bu düzenini terörle ayakta tutar. Onun egemenliğinin ilk beş yılında, Cenevre gibi nispeten küçük bir şehirde, 13 kişi asılır, 10 kişinin kellesi uçurulur, 35 kişi yakılır, 76 kişi sürgüne gönderilir, bütün hapishaneler tıka basa dolar.

“Böyle sonuna kadar müteyakkız bir baskının, kitlenin olduğu gibi bireyin de kendisine olan saygısını ve gücünü kırması kaçınılmazdır... Kendi kimliğini ortaya koyma iradesi bu beyhude kavga içinde tümüyle felç olur ve ‘discipline’ sayesinde Cenevre kısa zamanda tam da Calvin’in istediği gibi olur. Tanrı korkusuyla dolu, ürkek ve ciddi... Ve gönüllü olarak hiç itirazsız, tek bir iradeye, onun iradesine tabi...” (s. 69)

1542-1545 yılları arasındaki korkunç veba salgını, Cenevre’deki disiplini sarsar. Calvin’in yöntemleri sorgulanır olur. Ancak dağınık muhalefet, Calvin’in örgütlü gücü karşısında bir netice kazanamaz. Castellio, böyle bir dönemde orta çıkar. Calvin’den altı yaş küçüktür; anadili Fransızcanın yanı sıra İtalyanca, Latince, Yunanca, İbranice ve Almancada ustalık kazanır. Ders vererek hayatını kazanır. Bir reformcu olarak, kendine Calvin’i rehber edinir. Strasbourg’daki Calvin’in yanına gider, onun karısının bu yeni öğretinin gelecekteki misyonerleri için hazırladığı öğrenci yurdu gibi bir evde kalır. Bilgisiyle dikkati çeker. Calvin Cenevre’ye döndüğünde, onun onayıyla Cenevre’deki okula öğretmen olarak atanır.

Castellio’nun yaşamının merkezine koyduğu bir amacı vardır: İncil’in tümünü bir kez daha Latinceye ve bir kez daha Fransızcaya çevirmek. İzin almak için Calvin’e gider. Calvin, bundan hoşlanmaz, ancak çeviriyi önceden okumak ve düzenlenmesini gerekli gördüğü yerleri düzeltmek şartıyla, izin verdiğini söyler. Fakat dini ve entelektüel konulardaki bağımsızlığına hayati bir değer atfeden Castellio, Calvin’i kendisi üzerinde bir vesayet makamı kılacak bu şartı kabul etmez.

Calvin ve Castellio, ilk kez bu vesileyle karşı karşıya gelirler. Akabinde Castellio, geniş ailesini doyurmak öğretmenlikten daha iyi bir maaşı olan İncil Vaizi görevine talip olur. Meclis’in kanaati müspettir, ama Calvin arkadan dolanarak onun bu göreve atanmasına mani olur. Kılıçlar, ikinci kez çekilmiştir.

Castellio’daki potansiyelin farkında olan ve ne yapsa ne etse onu kendi çerçevesi içine alamayacağını bilen Calvin, kendisi için giderek daha büyük bir tehlikeye dönüşen Castellio’yu bir yolunu bulup bertaraf

etmeyi aklına koyar. Bir ifadesinin “*ruhbanlığın itibarına halel getirdiği*” iddiasıyla Castellio’yu Şehir Meclis’ine şikâyet eder.

Meclis toplanır, uzun uzun konuyu görüşür ve gönülsüz bir şekilde Castellio’yu kınar ama ona ne başka bir ceza verir ne de onu görevinden alır. Ceza, gerçekte önemsizdir; Castellio’nun bundan rahatsız olmasını gerektirecek bir durum yoktur. Ama o, Calvin gibi bir tiranın artık kendisine nefes aldırılmayacağından emindir, bu nedenle Meclis’ten görevden alınmasını ister ve Cenevre’den ayrılır.

Calvin’in muhalifi olmak hayatını daha da zorlaştırır. Aç karnına kapı kapı dolaşır. Basel’de bir basımevinde güçlükle bir düzeltmen kadrosu bulur. Geçimini sağlamak için düzeltmenliğin yanında, özel ev öğretmenliği ve çeviriler de yapar. Sefalet içinde uzun yıllar geçirir ve en sonunda Basel Üniversitesi’nde Yunan dli okutmanı olarak işe başlayınca biraz rahat eder.

III. SERVETTO OLAYI

Castellio, bütün ağırlığını İncil’in Latince ve Fransızca çevirisine verir. Polemiklere girmez. Ancak bir hadise onunla Calvin arasındaki nihai bir savaşı kaçınılmaz kılar. Bu, Servetto Olayı’dır. İspanyol Miguel Servetto, ilginç bir kişiliktir. Aşırı derecede zeki, hırslı ve gayretlidir. Hiçbir gruba, hiçbir klana bağlı değildir; hep tek başınadır ve fanatik bir ukalalığı vardır. Protestanlığın liderlerini yeterince cesur bulmaması ve hep radikal görüşleri dillendirmesinden ötürü “*Hristiyanlık dünyasında iblisin seçilmiş canlı elçisi*” olarak tasvir edilir.

Ayrıksı fikirleri başına bela olur. Almanya’dan Fransa’ya, Fransa’dan Avusturya’ya kaçmak, kimlik ve meslek değiştirmek zorunda kalır. Viyana Başpiskoposu’nun özel hekimi olur. Kimliğini gizlediği ve suskunlukla geçirdiği uzun yıllarda saygı ve itibar görür. Ancak bu suskunluk onu yorar; teolojik kanaatlerini bir otorite ile paylaşmak ve tartışmak ister. Ve ne acıdır ki yöneldiği kişi Calvin olur.

Calvin ile mektuplaşmaya başlar. Teslis doğmasının Tanrı’nın birliğiyle bağdaşmadığını düşünen Servetto, Teslis’e karşı yürüttüğü mücadelede Calvin’i de yanına çekmek ister. Ona mektup üstüne mektup yazar. Calvin, ilkin uyarılarda bulunur; Servetto’ya yanıldığını göstermek ister. Ama Servetto durmaz; Calvin’in başyapıtına “*bir okul öğretmenin öğrencisine yaptığı gibi derkenar eleştiriler*” kondurur ve böyle nüshayı

Calvin'e gönderir. Reform Hareketi'nin burnundan kıl aldırmayan en güçlü teorisini, bu had bilmezlik karşısında çılgına döner:

“Calvin, dostu Farel'e ‘Servetto kitaplarımın saldırıp hakaretimiz notlar karalıyor, tıpkı bir taşı ısırıp dişleyen bir köpek gibi’ diye yazarak onu aşağılar. Böyle iflah olmaz kafası karışık biriyle tartışmaya girerek neden vakit kaybedersin ki? Servetto'nun savlarının bir tekmede işini bitirir: ‘Bu şahsiyetin sözlerine bir eşeğin anurtısından fazla önem vermem.’ (s.101)

Fakat Servetto, içindeki polemikçiye gem vuramaz; Calvin'i çileden çıkartacak işler yapmayı sürdürür. Calvin'e reddiye niteliğinde, onun *“Institutio”*suna nazire yapan ve *“Christianismi Restitutio (Hristiyanlığın Özüne Dönüş)”* adını taşıyan bir kitap yazar. Ve henüz basılmamış kitabının nüshalarını da okuması için Calvin'e gönderir.

Aslında kitabının kendisine telafi edilemez zararlar vereceğinin bilincindedir Servetto; onun için çalışmalarını gizlilik içinde yürütür ve olağanüstü önlemler alır. Matbaa aletlerini ücra bir eve taşır. Ağzından laf çıkmayacağına inandığı güvenilir insanlarla çalışır. Kitapta basım ve yayım yerine dair hiçbir kayıt tutmaz. Sadece kitabın son sayfasına adının baş harflerini koydurur.

Calvin, kitap eline geçtiğinde önce bir dostu üzerinden Katolik engizisyon mekanizmalarını harekete geçirir. Hakkında soruşturma açılrsa da Servetto'nun nüfuzlu çevresi bu mekanizmayı durdurur, soruşturmaya son verilir ve Servetto kurtulur. Ancak Calvin bu kez çok daha güçlü bir kozunu sahaya sürer; Servetto'nun kendisine yazdığı mektupları ve kendisine gönderdiği bölümleri, yine bir dostu aracılığıyla, engizisyon yargılarına teslim eder.

Yani Protestanlığın önderi, sırf bir muhalifinden kurtulmak için, can düşmanlarıyla bile işbirliği yapmaktan kaçınmaz. Servetto'yu odun yığınlarının içine atmak için onun aleyhine kullanılacak olan dokümanları, kürsüsünden her gün *“şeytanın uşakları”* diye saldırdığı Papacılara/ Katoliklere altın tepsi içinde sunmaktan geri kalmaz.

Deliller sağlamdır, Servetto'nun kimliği tartışma götürmez bir biçimde ortadadır. Servetto kısa sürede tutuklanır, hızla yargılaması yapılır ve hakkında ölüm fermanı çıkartılır. Yine de Viyana'nın kudretlileri, onun ateşte yanmasını içlerine sindirmezler ve kaçmasına göz yumarlar. Ancak, dünyada gidebileceği onca yer varken, Don Kişot ruhlu Servetto kalkar Cenevre'ye gider. Hatta onunla da yetinmez,

Calvin'in vaaz verdiği Kilise'nin yolunu tutar ve kanını içmek isteyen düşmanının gözlerinin içine bakar.

Servetto'nun ölümün arkasından niçin bu kadar ısrarla koştugu bilinmez; onu Cenevre'ye götüren neden esrarını korur. Calvin, onu görür görmez tanır, muhafızlarına yakalama emri verir ve onu zindana tıkar. İlk aşamada Calvin, doğrudan Servetto'dan davacı olmaz; her zaman olduğu gibi elini doğrudan ateşe sokmaz, maşa kullanır ve davayı sekreterine açtırır. Sorguya alınan Servetto, etkileyici bir savunma yapar, heyeti ikna eder. Muhtemelen dava, Servetto'nun sınır dışı edilmesiyle bitecektir.

Calvin, asla kabul etmeyeceği bu neticeyi engellemek için devreye girmek zorunda kalır. Gerçek davacının kendisi olduğunu inkâr etmez, *“davalının yanlışlarını daha iyi göstermek için”* davaya kabulünü rica eder. Onun riyakârca bir bahaneyle sorgulamalara katılmasından sonra, dava Servetto için bir kâbusa dönüşür. Calvin, tuzak sorularla Servetto'yu teolojik tartışma alanına çeker. Servetto da dindar heyet üyelerinin tüylerini ürpertecek görüşlerini hiçbir süzgeçten geçirmeden dillendirir. Sözün şehvetine kapılması onun aleyhine olur; Servetto'nun üzerindeki şüphe bulutları artar ve hâkimler Calvin'e yakınlaşırlar.

Calvin, bedeli ne olursa olsun, Servetto'nun ölümle cezalandırılmasını ister. Amacı, Cenevre'de herhangi bir hamisi olmayan bu zayıf yabancıyı ölüme göndererek kendisine muhalefet etme potansiyeli taşıyan herkese korkutucu bir mesaj vermektir. Calvin'e kafa tutan kim olursa olsun, ölümü göze aldığı bilmelidir. Hiç kimse, onun belirlediği sınırları aşmaya cüret etmemelidir. Servetto'nun öldürülmesi, onun dini diktasını tahkim edecektir.

Yargılanması esnasında Servetto'ya yeryüzündeki cehennemi yaşatır Calvin. Tarifi olanaksız işkencelere tabi tutar onu. Her geçen gün maruz kaldığı muameleler kötüleştikçe Servetto, yetkili makamlara içinde bulunduğu insanlık dışı hali şikâyet eden mektuplar yazar. Ancak Calvin'in zalim eli, onun durumunu az buçuk düzelterek bütün girişimleri engeller. Ayakkabıları yırtılır, üstünde çamaşırı kalmaz, pireler onu canlı canlı yiyip bitirirler. Kendi dışkısında boğulmakta olduğunu bildiren mektubunda Servetto artık çılgılık atmaktadır:

“Rica ediyorum, sevgili İsa hatırına, Türklere ve canilere bile bağışlayacağınız şeyleri benden esirgemeyin. Temiz kalmamla ilgili bütün talimatlarınıza rağmen hiçbir şey olmadı. Eskisinden de kötü

durumdayım. Bedensel ihtiyaçlarımı gidermek konusunda imkan verilmemesi çok büyük bir gaddarlıktır.” (s. 122)

Sonunda Servetto'nun oy birliğiyle diri diri yakılmasına karar verilir. Calvin, dünyevi zaferini dini bir zaferle taçlandırmak ister; ruh hali her geçen gün bozulan bu çaresiz adamdan yanıldığına dair bir itirafname koparmaya çalışır. Lakin ne tehditler ne de vaatler Servetto'yu rücu ettirir. İnfazdan önce Servetto, Calvin ile yüz yüze gelir; Calvin'in ondan haksız olduğuna dair bir itiraf alma umudu bir kere daha suya düşer; ölümlerin en korkuncu ona reva görülmüş olsa da Servetto, imanını ve inancını terk etmez ve eziyetlerin en büyüğünü çekmeye razı olur.

IV. CALVIN CALVIN'E KARŞI

Servetto'nun kazığa bağlanarak hafif ateşte ağır ağır kızartılması, Reform Hareketi'ni bir yol ayrımına getirir. Katolik Kilisesi, insanları diri diri yakmak konusunda bin yıldan fazla bir süre tehdit etmişken, ona itiraz olarak ortaya çıkan ve “Hıristiyan insanın özgürlüğü” iddiasını taşıyan Reform'un bir hamlede onu geride bırakması tüyleri ürpertir.

“Calvin, dini tiranlığının bu zelil hareketiyle egemenliğinin henüz yirminci yılında Reform'un namusunu kirletmiştir.” (s. 136)

Servetto'nun en gaddar infaz metoduyla katledilmesi üzerine tepkiler yükselir. Calvin'in en sadık adamlarının ve en yakın dostlarının sözlerinde bile bir rahatsızlık, bir hoşnutsuzluk, bir eleştiri saklıdır. Servetto'nun esas katili olarak anılmaktan rahatsız olan Calvin, artan tenkitleri bastırmak için, eylemini savunan bir yazı yazar. Savunmasında, bir yandan sorumluluğu “yetkililerin” üzerine yıkmaya, bir yandan da yetkililerin böyle bir canavarı yok etmekle doğru davranmış olduğunu ispatlamaya gayret eder. Farklı düşünenlerin yetkililerce öldürülmesini “kutsal bir görev” olarak açıklar.

“Calvin'e göre hakiki inancın, dogmatikliğin savunulması kan bağlarının ve insanlık yasalarının tümünden üstündür; insan, şeytanın “hakiki dini” inkar etmeye yönelttiği en yakın akrabalarını bile yok etmeye mecburdur.” (s.142)

Ancak Calvin'in vicdanı temiz değildir ve “temiz olmayan vicdanla iyi yazı yazılmaz.” Calvin, iki karşıt görüşü beceriksizce uzlaştırmaya çalıştığı savunmasının zayıf olduğunu bildiğinden,

savunmasına Cenevre'deki bütün din adamlarının imza atmasını ister. Böylece hem sorumluluğu tek başına üstlenmekten kurtulacak ve hem de bütün muhaliflere gözdağı verecektir. Bir sapkını savunan veya bağışlayan herkes, Servetto'nun kaderini paylaşmaya hazır olmalıdır.

Fakat bu tehdit ters teper. Calvin'in bir Protestan engizisyonu ihdas etmesi, vicdanları ayağa kaldırır. Bilhassa dini baskı nedeniyle Basel'e sığınmış ve içlerinde Castellio'nun da olduğu birkaç entelektüel, bu gidişe bir dur denilmezse hızla bir felakete sürüklenecekleri korkusunu derinden hisseder. Böyle tiranca bir eyleme cevap verilmemesi, Avrupa'da özgür düşünceyi iflas ettirecek ve zorbalığın bir hak olarak anlaşılmasına sebebiyet verecektir.

Castellio ve arkadaşları, zalimlere karşı mazlumların yanında saf tutmak için, sadece sapkınlara ölüm cezasının verilmesinin kabul edilemez olduğunu savunan bildirimlerden derlenmiş bir kitap yayınladılar. Zorbalığı karşı korunmak için ilk başta kendilerini gizlediler; kitabın yayıncısı ve yayın yeri olarak uydurma isimler yazdılar. Kitabın içine bir de Calvin'i bekleyen hoş bir sürpriz koydular: Calvin karşıtı tezleri Calvin'e atıfla temellendirirler.

“Tabii bu onun takibata uğradığı zamanlardan kalma görüşüdür ve şimdilerde ateşe ve kılıca davet çıkaran hararetili haykırışlarıyla kabaca çelişmektedir; Servetto'nun acımasız katili, kendi sözleriyle kendini, Calvin'i Calvin'in ağzından Hıristiyanlık dışı olarak nitelemektedir. Zira burada basılmış, kendi adıyla imzalanmış olarak 'Kiliseden ihraç edilenleri silahla takip etmek ve onlardan insan haklarını esirgemek, Hıristiyanlık dışıdır' diye yazmaktadır.” (s. 149)

Castellio, serinkanlı bir mantıkla Calvin'in bütün dayanaklarını çürütür. Sapkınlık suçlamasının muhalifleri ve şahsi düşmanları meydandan kaldırmak için kullanıldığını söyler. Bazılarının kendilerini “hakiki Hıristiyan” gördükleri için başkalarına “sapkın” dediklerini belirtir. Ama hiç kimsenin “hakiki Hıristiyanlığın” ne olduğuna, Tanrı'nın sözünü bir tek kendisinin “doğru” anladığına karar verme hakkına sahip olmadığını vurgular. Dini konularda mutlak bir kesinliğin olamayacağını altını çizer.

Dini bağnazlığın karşısına dini hoşgörüyü koyar Castellio. Dini meseleler karışık ve dinin hakikatleri gizemli olduğundan Tanrı'nın sözünü yorumlayan herkes yanılabilir ve hata yapabilir. Binaenaleyh Castellio, herkese düşen ilk görevin, birbirine karşılıklı hoşgörü

göstermek olduğunu bildirir. Aksi takdirde, Hristiyan olmakla birlikte, bir yerde Hristiyanlığın otoriterler tarafından dayatılan baskın biçimini reddeden herkes “sapkın” olarak itham edilmekten kurtulamaz.

“Aslında sapkın nedir diye düşününce, hepimizin kendi düşüncemize uymayan herkesi sapkın diye adlandırıyor olmamızdan başka bir şey bulamıyorum.” (s. 152)

Castellio’ya göre, bir uzlaşma iradesi olmadan insanların bir arada yaşamaları sağlanamaz. Fanatizm, insanları medeni bir varlık olmaktan alıkoyduğu için bütün kötülöklere de kaynaklık eder. İnsanları, birbirlerinin katili olmaktan kurtaracak yegâne yol, hoşgördür. Dünyada bir değil çok fazla sayıda hakikat vardır ve farklı hakikatlere bağlanan insanlar isterlerse birlikte yaşayabilirler.

V. CASTELLIO: VİCDANIN BAŞKALDIRISI

Castellio ve yoldaşlarının hoşgörü temalı başkaldırısı, Calvin’i küplere bildirir. Kitabın hazırlandığını duyduğu an, hemen kaleme sarılır ve elinin ulaştığı bütün yetkililere kitabın yasaklanması için çağrıda bulunur. Çünkü “hoşgörü zehri” ortaya çıktığında, “sapkınlıkların ve küfrün cezalandırılması gerektiği” inkâr edilmiş olacaktır. Her açıdan zararlı bu öğretinin yayılması engellenmeli ve hoşgörü çağrısının çanına ot tıkanmalıdır.

Ancak artık ok yaydan çıkmıştır; risalenin ilk nüshası Cenevre’ye vardığında Calvin hemen bir savaş meclisi kurar ve dini tiranlığına karşı yükselen sesi boğma görevini genç ve ateşli taraftarlarından Théodore de Béze’ye verir. “Vicdan özgürlüğü bir şeytan öğretisidir” diyen Béze’ye göre, herkes kendi anlayışına göre davranırsa bir kaos çıkar. Toplumun bir kargaşa yaşamasındansa gaddar da olsa bir tiranın varlığı evladdir. Hoşgörü ve vicdan özgürlüğü denilerek farklı düşünenlere müsamaha gösterilemez. Önce disiplin gelir, sonra insanlık! Eğer bir kere insanlık için dini öğretilerden taviz verilirse, ortada Hristiyanlık kalmaz. Dolayısıyla Hristiyan prenslere düşen, dini korumak adına, bütün sapkınlıkların kökünü kurutmaktır.

Béze, yazısında Castellio’yu korkaklıkla itham eder ve adıyla sanıyla meydana çıkması için kışkırtır. Castellio, bu tahrike pabuç bırakmaz, üzerinde çalıştığı bütün işleri bir kenara koyar ve Servetto’ya kaşı işlenen din cinayetinden ötürü doğrudan Calvin’i sorumlu tutan

“*J'accuse (Suçluyorum)*” adlı eserini yazmaya koyulur. İlmek ilmek dokuduğu eserinde dört temel nokta saptar:

İlki, Servetto'nun bir düşünce suçlusudur. Servetto'nun, İncil'i özgürce yorumlamaktan başka hiçbir suç yoktur.

İkincisi, egemen bir İncil yorumundan ayrılmanın asla bir suç olarak nitelenmeyeceğidir. Eğer hâkim görüşün dışına çıkmak bir suç olsaydı, en gözü pek Reformcu olarak Calvin'in herkesten fazla suçlu olması gerekirdi.

Üçüncüsü, Calvin'in kendisinden farklı fikirleri olan birini muhakeme etme hakkını nereden aldığıdır. Hakikatin yargıcı olarak Calvin'i kim tayin etmiştir? Kim “*gerçek*” ile “*gerçek olmayanı*” tefrik edecek hâkim olarak Calvin'i belirlemiştir?

Pek tabii ki böyle bir tayin makamı yoktur. Ayrıca dini ilkeler de birçok anlam taşır, tartışılır ve zamanla insanların aynı mesele hakkındaki kanaatlerinde kökten değişiklikler olur. Öyle olmasa, Calvin Institutio'sunda “*sapkınları yakmak suçtur*” veya “*onları kılıçtan geçirerek, ateşten yakarak yok etmek, insanlığın bütün ilkeleri yok etmektir*” derken bugün tam aksi görüşleri savunur muydu?

Ve dördüncüsü, bir kilise vaizi olan Calvin'in tamamen kuramsal bir konuda karşıt bir fikri bastırmak için dünyevi makamlara müracaat etmesindeki garabettir. Teorik anlaşmazlıklar, teorisyenler arasında konuşulur, tartışılır ve bir neticeye bağlanır. Bir teolojik iddia kılıçla değil bilgiyle savunulur. Bir öğretinin doğruluğuna ve yanlışlığına, meclisler değil, bilginler karar verir.

“*Servetto sana silahla saldırmış olsaydı meclisi yardıma çağırmaya hakkın olurdu. Ama o seninle sadece kalemiyle mücadele ettiğine göre sen neden yalın kılıç üzerine yürüdün? Söyle, neden şehir meclisinin arkasına saklandın?*” (s. 173)

Castellio, Calvin'in tüm tezlerini yerle yeksan eder; onun eylemini “*Tanrısal bir eylem*” olarak sunma ve İncil'e dayandırma girişimlerini çürütür. İstenildiği kadar Tanrı'ya atfedilsin hiçbir hakikatin, Tanrının yarattığı insan hayatının kutsallığını ihlal edemeyeceğini söyler. Ona göre, bir insanın katledilmesini öngören hiçbir Tanrı ya da İsa buyruğu yoktur. İsa adına birinin canına kıymak, İsa'ya karşı işlenebilecek en büyük günahdır. “*Sonunda şunu mu diyeceksin, sana insanları yakmayı öğretenin İsa olduğunu mu söyleyeceksin?*” diye

haykıran Castellio, hiçbir kutsal amacın bir insanın katlini mazur gösteremeyeceğini hafızalara kazır.

“Bir insanı öldürmek, asla bir öğretiyi savunmak demek değildir. Bir insanı öldürmek demektir. Cenevreliler, Servetto’yu idam ederken bir öğretiyi savunmadılar, bir insanı kurban ettiler; lakin insan, inancına olan sadakatini bir başka insanı yakarak değil, inancı uğruna yakılmayı göze alarak açıklamış olur” (s. 174)

Olgulara dar tartışmasının bitirdikten sonra Castellio, Servetto cinayetinden ötürü Calvin’i ve Cenevre Şehir Meclisi’ni itham eder. Meclis, icra ettiği için suçludur. Calvin ise, hem örgütleyen hem de uygulayan olarak iki kere suçludur. Elbette Calvin’in suçlanması, feci bir şekilde can veren Servetto’yu geri getirmeyecektir ama yaşayan insanları korumak ve bir daha böylesine insanlık dışı bir olayın tekrarını engellemek için Calvin yargılanmalıdır. Ve sadece Calvin değil, onun terör ve baskıya dair korkunç kuramı ve kitabı da yargılanmalıdır.

“Görmüyor musun?’ diye suçlunun üzerine yürür Castellio, ‘kitabın ve eylemin nerelere uzanıyor? Tanrı’nın onurunu koruduğunu iddia eden pek çok kişi var ve şimdi bunlar insanlara kıymak istedikleri zaman senin içtihadından yararlanabilecekler. Senin belalı yolundan giderek kendilerini kanla lekeleyecekler. Kendilerinden farklı inançta olan herkesi idam ettirecekler, senin yaptığın gibi.” (s. 177).

VI. SONUÇ

Castellio’nun metni muazzamdır; Calvin’in dini tiranlığına büyük bir darbe vermektedir. Calvin, tek bir cevap bile veremez, bunun yerine en iyi bildiği şeyi yapar, gücünü kullanarak metnin basımını engeller. *“Arkamızdan havlayan köpeklerin bizi artık ısıramayacak olması ne şans!”* diye sevinç naraları atar Calvin.

Castellio ise köşesine çekilir, çalışmalarına gömülür. Ancak Calvin ona bedel ödetmekte kararlıdır. Tek bir çatlak sese bile tahammülü yoktur, nerde bulunursa bulunsun o ses mutlaka kesilmelidir. Calvin, önce yazmadığı bir eser üzerinden Castellio’yu suçlar. Castellio muhteşem bir savunmayla bunu bertaraf eder. Ancak Calvin durmaz, Castellio hakkında türlü tezviratları yaymayı sürdürür. Havariler gibi yaşayan Castellio’nun fikirlerini para için sattığı söylenir. Kimi Katolikler tarafından para ile tutulmuş bir kışkırtıcı olduğu iftirası sokağa

salınır. Etrafındaki çember daralınca, çalıştığı Basel Üniversitesi de Castellio’yu korumaktan vazgeçer.

Artık Castellio için de geri sayım başlamıştır. Servetto’nun kaderi onu da beklemektedir. Ancak ani bir ölüm, onu düşmanlarının kanlı pençelerinin içinden çeker alır. 48 yaşında gelen ölüm sayesinde zindana düşmekten, işkence görmekten ve odun yığınlarının içinde kül olmaktan kurtulur. Hakkındaki iftiralar çöker. Ne kadar kıymetli bir vatandaşını kaybettiğini geç de olsa idrak eden şehir ahalisi, onu vaktinde gereği gibi müdafaa edememenin utancını cenazesine büyük bir hürmet göstererek örtmeye çalışır.

“Geride bıraktıkları, bu temiz ve büyük bilginin nasıl havarilere has bir yoksulluk içinde olduğunu gösterir; evde tek bir gümüş sikke yoktur; dostları, tabutunun ücretini ve küçük borçlarını öder, cenaze masraflarını karşılar, reşit olmayan çocuklarını yanına alır. Ancak hakkında açılan davanın utancının kefaretiymiş gibi Sebastian Castellio’nun gömme töreni adeta bir ahlaki zafer yürüyüşüne dönüşür. Castellio’nun sapkınlık şüphesi altında tutulduğu esnada ürkekçe ve temkinle susan herkese, onu ne kadar sevdiğini ve saydığını göstermek üzere kalabalığa katılır; çünkü hayatta olup da sevilmeyen biri yerine, bir ölüyü savunmak her zaman daha kolaydır. Bütün üniversite cenaze alayını takip eder, tabutu öğrencilerinin omuzunda katedrale taşınır ve manastırın girişinde defnedilir. Üç öğrencisi kendi paralarıyla mezar taşına bir yazı yazdırır: Çok ünlü hocamıza yüce bilgisi ve yaşamının temizliği için şükranımızdır.” (s. 210)

Castellio’nun ölüm haberini duyunca Calvin yandaşlarının etekleri zil çalar. Baş edilemez bir düşmandan kurtulmanın sevincine bitmek tükenmek bilmez aşağılamalar, öfke kusmaları ve hakaretler eşlik eder. Ancak Castellio yapacağını yapmış, sözünü söylemiştir. Calvin’e karşı insanlık namına üstlendiği savunma, yazılmasının üzerinden yaklaşık bir asır geçtikten sonra yayınlanır.

Ve tarihe düşmanlarının hakaretleri değil, Castellio’nun görüşleri yön verir.